

خریدی شگفت انگیز از نسخه خطی منحصر به فرد «غرائب الفنون و ملاح العیون»

در میان کتابخانه های دانشگاهی جهان، کتابخانه بودلیان (Bodleian) در شهر دانشگاهی آکسفورد جایگاهی ویژه دارد. این کتابخانه را سر توماس بودلی، سیاستمدار و استاد رشته فلسفه طبیعی دانشگاه آکسفورد در سال ۱۵۹۸م. بنیان نهاد و به گردآوری منابع خاورشناسی پرداخت. از جمله این منابع می توان به مجموعه نسخه های خطی عربی، و نسخه های خطی فارسی این کتابخانه که بیشترین و مهم ترین آنها مزین به نگاره های ایرانی و هندی است و شماری متون خطی ترکی، اردو، مالایایی و چند زبان شرقی دیگر اشاره کرد.^۱

کتابخانه بودلیان از حیث نسخه های خطی شرقی اهمیتی ویژه دارد. و از همان آغاز فهرست هایی برای آنها تهیه و منتشر شده است. رویه گردآوری مجموعه های خطی شرقی در این کتابخانه گرچه آهنگ شتابان سده های گذشته را ندارد، اما بودلیان اینک نیز در پی خرید و افزودن نسخه های خطی جدید به این مجموعه است.

یکی از چشمگیرترین اقدامات اخیر این کتابخانه خرید نسخه ای منحصر به فرد از کتاب مهم غرائب الفنون و ملاح العیون است.^۲

بنابر متنی که کتابخانه بودلیان درباره چگونگی خرید این نسخه و محتوای آن منتشر کرده است، این کتابخانه در سال ۲۰۰۲م. فرصتی استثنایی می یابد تا یک نسخه خطی اسلامی را به مبلغی گزاف خریداری کند.

در طول صد ساله اخیر این چشمگیرترین فرصت بودلیان بوده است که نتیجه آن ارزشی ابدی برای پژوهشگران خواهد داشت. این نسخه خطی در یک حراجی در لندن (۲۸ ژوئن ۲۰۰۲م.) به فروش رفت و مالک آن این نسخه را به بهایی گزاف به مبلغ ۴۰۰،۰۰۰ پوند^۳ برای فروش به کتابخانه بودلیان عرضه کرد.

۱. جان گرنی «بودلیان» در: دانشنامه جهان اسلام، زیر نظر غلامعلی حداد عادل (تهران، ۱۳۷۷)، ج ۴، ص ۵۰۷. این مقاله آگاهی هایی سودمند درباره تاریخچه کتابخانه و به خصوص چگونگی فراهم آمدن نسخه های خطی فارسی و عربی آن دربردارد. دکتر گرنی در این مقاله چند مجموعه مهم نسخه های خطی شرقی موجود در کتابخانه بودلیان از جمله مجموعه اوزلی و الیوت را معرفی کرده است. به نوشته او اینک کتابخانه بودلیان ۲۵۳۰ نسخه خطی فارسی دارد. (همو، ص ۵۰۹). قدیم ترین نسخه خطی فارسی موجود در کتابخانه بودلیان، کتاب هدایة المتعلمین فی الطب تألیف اخوینی بخاری، شاگرد رازی، است که تاریخ ربيع الاول سال ۵۴۷۸ه. را دارد. این نسخه را کتابخانه در سال ۱۹۵۰م. خریداری کرده است. (همو، ص ۵۰۸).

۲. اطلاعات مربوط به این نسخه و اهمیت و محتوای آن از اعلانی که کتابخانه بودلیان به مناسبت خرید آن منتشر کرده، گرفته شده است. مشخصات این اعلان دو صفحه ای که همراه با نمونه ای از نقشه های موجود در نسخه منتشر شده چنین است: *The Book of Strange Arts and Visual Delights. Ghara'ib al-Funun Wa-mulab ul-'ayun*, The University of Oxford, Spring 2002.

از دکتر جان گرنی، استاد کرسی ایران شناسی دانشگاه آکسفورد، که نگارنده را از خرید این نسخه در کتابخانه بودلیان آگاه کردند و همچنین از سر لطف اعلان کتابخانه را که محتوای آن در اینجا ترجمه و نشر می گردد در اختیار من قرار دادند و افزودن بر آن توضیحاتی را درباره چگونگی فراهم آوردن پول کافی برای خرید نسخه دادند. بسیار سپاسگزارم.

۳. با یک محاسبه تبدیل پوند به تومان به ارزش رایج در سال ۱۳۸۱ روشن می شود که، کتابخانه بودلیان برای خرید این نسخه مبلغی نزدیک به ۵۰۰،۰۰۰،۰۰۰ تومان پرداخت کرده است. کتابخانه بودلیان این مبلغ را به یاری چندین مرکز و مؤسسه از جمله با استفاده از منابع مالی دانشگاه آکسفورد و کالج وادام و بنیاد ملی لاتاری بریتانیا فراهم آورد.

معرفی نسخه خطی

این نسخه دارای تصویرهای فراوانی است. ۴۸ برگ دارد و انجام آن افتاده است. غرائب الفنون و ملاح العیون احتمالاً در اواخر قرن پنجم هجری، شاید در دوره حاکمیت فاطمیان در مصر و مغرب و یا سیسیل یا در اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم در مصر به زبان عربی تألیف شده است. و مؤلف آن ناشناخته است.

محتوای نسخه

این کتاب به دو بخش یا رساله تقسیم شده است. بخش یکم شامل ۱۹ برگ در علم نجوم و در برگیرنده بحثی درباره ستارگان دنباله دار است که بر اساس منابع ناشناخته مربوط به پیش از عصر مؤلف تألیف شده است. این بخش با نمودارهایی با رنگ‌های درخشان مصور شده است و همچنین در آن مبحثی درباره گروه‌های بیست و هشت گانه ستارگان که به «منازل قمر» شهرت دارند وجود دارد. شیوه مصور کردن منازل مختلف ماه در این نسخه به همراه ستارگان منحصر به فرد است.

بخش دوم نسخه که ۲۹ برگ دارد، درباره جغرافیاست و در آن افزون بر توصیفات درباره شهرها و سرزمین‌ها و مسیرهای ارتباطی میان آنها، ۱۷ نقشه بسیار چشمگیر و قابل توجه وجود دارد. از جمله این نقشه‌ها، دو نقشه جهان بسیار اهمیت دارند. یکی از آنها یک نقشه مستطیل شکل از جهان در دو صفحه است که بر اساس نقشه کهن تر بطلمیوس طراحی شده است. از نقشه بطلمیوس به جز برخی مشخصه‌های آن، تاکنون خبری در دست نیست. (تصویر ۱)

نقشه دوم نیز یک نقشه کروی شکل از جهان در دو صفحه است که احتمالاً قدیم‌ترین منبع نقشه کروی جهان، اثر ادریسی (سده ۶ هجری)، جغرافیادان مسلمان دربار پادشاه رجر دوم، در سیسیل است که مشهورترین نقشه اسلامی به شمار می‌رود. (تصویر ۲)

در این بخش همچنین نقشه‌ای از جزیره قبرس در یک برگ و نقشه‌ای منحصر به فرد و مفصل از سیسیل در دو صفحه دیده می‌شود، که به نظر می‌رسد قدیمی‌ترین نقشه جزیره سیسیل است که تاکنون شناخته شده است. (تصویر ۳)

اهمیت علمی نسخه خطی

غرائب الفنون از دیدگاه علمی اهمیتی چشمگیر دارد. جدول‌های نجومی و نقشه‌های سرزمین‌ها که بسیاری از آنها در منابع عربی، ایرانی، یونانی یا لاتینی وجود ندارند، زمینه‌ای منحصر به فرد را برای پی بردن به چگونگی درک دانشمندان سده‌های میانه از جهان فراهم می‌آورند. این مطلب نیز قابل توجه است که هم تصاویر موجود در نسخه و هم متن آن بر اساس منابعی از سده سوم و چهارم هجری فراهم آمده‌اند. منابعی که اینک وجود ندارند و یا اینکه تنها بخش‌هایی از آنها باقی مانده است. بنابراین، این کشف قابل توجه به ارتقای مطالعات مربوط به نجوم، نقشه‌نگاری و تاریخ علوم اسلامی کمکی ارزنده خواهد کرد. (تصویر ۴)

اهمیت نسخه خطی برای کتابخانه بودلیان

نسخه خطی غرائب الفنون برای مجموعه‌های موجود در کتابخانه بودلیان اهمیتی فوق‌العاده دارد.

در میان دیگر مراکز کتابخانه‌ای اروپا، کتابخانه بودلیان مناسب‌ترین محل برای نگهداری این نسخه خطی است، زیرا در این کتابخانه نسخه‌های خطی دیگری مربوط به عصر تألیف این نسخه و نوع و ارزش و محتوای آن وجود دارد. کتابخانه بودلیان در اروپا مالک شماری از مجموعه‌های پر اهمیت نسخه‌های خطی نقشه‌نگاری جهان اسلام در سده‌های میانه است که از جمله آنها می‌توان به دو نقشه از ۶ نقشه جهان اثر ادیسی اشاره کرد. در عین حال مجموعه‌ای ارزنده از نقشه‌های لاتینی و یونانی نیز در بودلیان نگهداری می‌شوند.

بنابر اظهار مسئولان کتابخانه بودلیان، این کتابخانه اطمینان می‌دهد که به عنوان مالک نسخه خطی غرائب الفنون، نه تنها می‌کوشد آن را حفظ و مرمت کند، بلکه تلاش خواهد کرد زمینه دسترسی به آن را برای پژوهشگران فراهم سازد تا بتوانند از این نسخه خطی عالی و منحصر به فرد و بی‌اندازه پر اهمیت استفاده کنند و بر آگاهی ما از جهان سده‌های میانه بیفزایند. نسخه خطی غرائب الفنون اینک به دلیل مرمت آن دور از دسترس پژوهشگران است، اما امید می‌رود به زودی امکان استفاده از آن برای پژوهشگران فراهم گردد.

دکتر منصور صفت گل

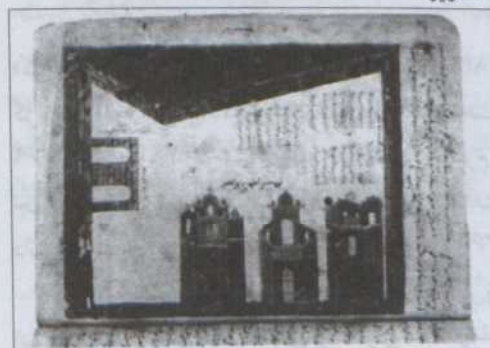
دانشکده ادبیات - دانشگاه تهران

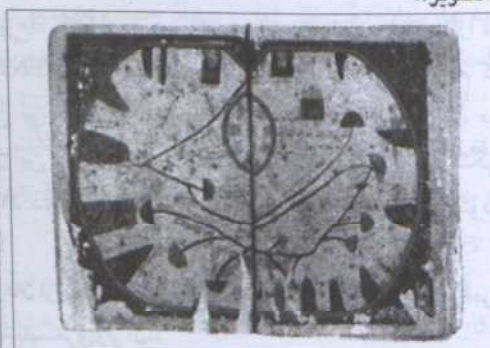
تصویر ۲

تصویر ۱

تصویر ۲

تصویر ۳